МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ДИКТАТУРА РОЗВИТКУ

Конспект лекції

План лекції

1. Модернізація, реформи та революційні зміни.
2. Суспільна підтримка та опір реформам.
3. Держава розвитку і поняття диктатури розвитку.
4. Історичні приклади та обмеження аналогій.
5. Економічний розвиток і демократизація.
6. Сценарне прогнозування модернізації.

1. Модернізація як суспільний процес

Модернізація – комплекс структурних змін в економіці, технологіях, державному управлінні, освіті та соціальних відносинах, які підвищують здатність суспільства адаптуватися до нових умов. Її не слід зводити до закупівлі обладнання або збільшення обсягів виробництва.

Економічне зростання означає збільшення виробництва чи доходів. Розвиток охоплює також зміни в продуктивності, добробуті, можливостях людей і якості інститутів. Зростання за рахунок ресурсної кон’юнктури може відбуватися без глибокої модернізації.

Наздоганяюча модернізація – прагнення скоротити відставання через освоєння доступних технологій, знань та організаційних практик. Її перевага полягає у можливості використати чужий досвід; труднощі виникають, коли запозичені інструменти не відповідають місцевим умовам.

Основні виміри модернізації: технологічний – оновлення виробництва й інфраструктури; економічний – зростання продуктивності та диверсифікація; інституційний – передбачувані правила й ефективне управління; соціальний – освіта, мобільність і доступ до можливостей; політичний – зміни у представництві, підзвітності та участі.

Реформа – цілеспрямована зміна правил, інститутів або механізмів їх функціонування. Реформи можуть ініціювати влада, громадські рухи, професійні об’єднання чи бізнес. Вони не обов’язково нав’язуються суспільству згори.

Революція – швидка й глибока зміна політичного порядку та суспільних відносин. Вона може відкрити можливості для перетворень, але не гарантує модернізації: результат залежить від подальших інститутів, конфліктів і способів використання влади.

2. Чому суспільство підтримує або відкидає реформи

Суспільство складається з груп із різними інтересами. Та сама реформа може створювати можливості для одних і загрожувати доходам, статусу чи безпеці інших. Опір змінам не завжди означає нерозуміння їхньої користі.

Основні причини опору: нерівномірний розподіл витрат і вигод; короткострокові втрати за відкладених результатів; недовіра до виконавців; невизначеність наслідків; загроза усталеним привілеям; брак інформації або участі у виробленні рішень.

Важливо розрізняти захист вузьких привілеїв і захист обґрунтованих соціальних інтересів. Наприклад, заперечення проти закриття підприємства можуть відображати потребу в зайнятості, перепідготовці та підтримці місцевої громади.

Подолання опору можливе через переговори, пояснення, поетапне впровадження, пілотні проєкти, компенсації втрат і коригування невдалих рішень. Примус не є єдиним способом реалізації реформ.

Для прогнозу важливо з’ясувати: хто отримує вигоди й несе витрати; чи є довіра до інститутів; наскільки реалістичний план виконання; які механізми дозволяють реагувати на небажані наслідки. Формальне ухвалення рішення ще не означає його реалізації.

3. Держава розвитку та диктатура розвитку

Держава розвитку – аналітичне поняття, яке описує активну роль держави у структурних перетвореннях економіки. Йдеться про визначення пріоритетів, підтримку освіти, інфраструктури й технологічного освоєння, а також координацію з бізнесом. Така роль не обмежується авторитарними режимами.

«Диктатура розвитку» – дискусійне позначення авторитарного правління, за якого обмеження політичної конкуренції поєднується з політикою економічної модернізації. Це не універсальна стадія розвитку і не гарантія успішних реформ.

Прихильники такого підходу наголошують на швидкості рішень, довгому горизонті планування та можливості концентрувати ресурси. Проте ці властивості не доводять правильності обраного курсу або його суспільної користі.

Основні ризики: використання держави для приватного збагачення; вибіркове застосування правил; придушення критики; викривлення інформації; залежність від вузького кола керівників; складність передачі влади; репресії та порушення прав людини.

Слід відрізняти державну спроможність від необмеженої влади. Спроможність – це здатність реалізовувати політику, надавати послуги та забезпечувати виконання правил. Концентрація влади може співіснувати з неефективністю, корупцією і слабким управлінням.

Клептократія – використання влади для систематичного привласнення ресурсів правлячими групами. Її слід аналізувати через механізми доступу до ресурсів і відповідальності, а не лише через публічні заяви про розвиток.

4. Історичні приклади та межі порівняння

Східноазійські економіки. Досвід регіону засвідчує значення експортної орієнтації, інвестицій у людський капітал та якості економічного управління. У деяких країнах швидке зростання відбувалося за авторитарного правління, але це не доводить, що саме авторитаризм спричинив успіх. Потрібно враховувати зовнішні ринки, міжнародну підтримку та конкретні інституційні умови.

Китай. Для аналізу його трансформації важливо розрізняти економічні зміни, партійний контроль і правила зайняття окремих посад. У 2018 році було вилучено конституційне обмеження двох послідовних строків для голови та заступника голови КНР. Це обмеження не слід ототожнювати з універсальним правилом ротації всього партійного керівництва.

Радянський досвід. Індустріалізацію потрібно розглядати разом із примусовою колективізацією, репресіями, Голодомором і руйнуванням суспільної автономії. Показники промислового виробництва не є достатньою оцінкою результатів: необхідно враховувати людські втрати, добробут і довгострокову стійкість системи.

Нацистська Німеччина. Цей приклад демонструє небезпеку оцінювання режиму лише за мобілізацією ресурсів або виробничими показниками. Репресії, расова політика та війна становили визначальні елементи режиму. «Ніч довгих ножів» відбулася 30 червня – 2 липня 1934 року і була актом насильницького усунення опонентів.

Методологічне правило: показники кількості репресованих, ув’язнених, депортованих і загиблих описують різні категорії. Їх не можна механічно порівнювати або додавати без визначення періоду, джерел та можливого перетину груп.

Історичні аналогії допомагають формулювати гіпотези, але не замінюють аналізу. Порівняння кількох успішних авторитарних режимів без урахування невдалих випадків створює упередження відбору.

5. Чи веде економічний розвиток до демократії

Модернізаційна гіпотеза пов’язує підвищення доходів, урбанізацію, освіту та розширення середнього класу зі змінами політичних очікувань. Економічно незалежні групи можуть вимагати захисту прав, участі у прийнятті рішень і підзвітності влади.

Проте цей зв’язок не є автоматичним. Середній клас може залежати від державних замовлень, підтримувати стабільність або мати обмежені можливості

самоорганізації. Політичні результати залежать також від інститутів, громадських організацій, поведінки еліт і механізмів контролю.

Водночас демократія не є перешкодою для економічного зростання за визначенням. Емпіричне дослідження Д. Аджемоглу, С. Найду, П. Рестрепо та Дж. Робінсона виявляє позитивний довгостроковий вплив демократизації на ВВП на душу населення. Це висновок конкретного дослідження, а не гарантія результату для будь-якої країни.

Для прогнозування потрібно відмовитися від формули «зростання доходів неминуче руйнує диктатуру». Коректніше визначати умови, за яких економічні зміни можуть сприяти політичній відкритості або співіснувати з посиленням контролю.

6. Сценарне прогнозування модернізації

Прогнозне питання: за яких умов модернізаційні реформи забезпечать стійке підвищення добробуту й адаптивності суспільства протягом наступних 10–15 років?

Дві ключові невизначеності: рівень державної спроможності та рівень підзвітності й суспільної участі. Їх поєднання дозволяє побудувати чотири навчальні сценарії.

Сценарій 1 – спроможність і підзвітність. Компетентне управління поєднується з прозорістю, конкуренцією та зворотним зв’язком. Реформи мають більше можливостей для коригування. Ризики: затримки узгодження, конфлікти інтересів і нерівність результатів.

Сценарій 2 – спроможність за слабкої підзвітності. Держава може реалізовувати масштабні проєкти, але критика й незалежна оцінка обмежені. Ризики: приховані помилки, залежність від керівництва та використання модернізації для посилення контролю.

Сценарій 3 – участь за низької спроможності. Суспільство може впливати на рішення, але органам влади бракує ресурсів і компетентності для виконання.

Ризики: розрив між обіцянками та результатами, фрагментація політики й падіння довіри.

Сценарій 4 – низька спроможність і слабка підзвітність. Реформи стають декларативними або обслуговують вузькі інтереси. Ризики: застій, відтік людського капіталу та погіршення якості послуг.

Ці сценарії не є прогнозами для конкретної держави й не мають наперед заданої ймовірності. Для застосування потрібні дані, явні припущення та врахування зовнішніх чинників: безпеки, технологічних змін, торгівлі, демографії та кліматичних ризиків.

Індикатори для спостереження: продуктивність праці; доступність освіти; умови входу нових підприємств на ринок; якість державних послуг; прозорість закупівель; незалежність оцінювання політики; суспільна довіра; можливість мирного коригування рішень.

Прогноз слід переглядати, якщо змінюються ключові передумови або індикатори суперечать очікуваній траєкторії. Стійкі рішення для кількох сценаріїв можуть включати розвиток освіти, професійного управління, прозорої статистики та незалежної оцінки результатів.

Висновки

Модернізація охоплює технології, економіку, інститути й соціальні відносини. Її результати залежать від якості політики, підтримки суспільства та здатності виправляти помилки. Поняття «диктатура розвитку» потребує критичної оцінки: економічні досягнення не усувають ризиків репресій, корупції та втрати підзвітності. Майбутні траєкторії слід досліджувати через альтернативні сценарії, а не через уявлення про неминучий шлях розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Чим модернізація відрізняється від економічного зростання?
2. Які причини опору реформам можуть бути обґрунтованими?
3. Чим державна спроможність відрізняється від концентрації влади?

4. Чому поняття «диктатура розвитку» є дискусійним?

5. Які помилки виникають під час порівняння історичних режимів?

6. Чому розвиток середнього класу не гарантує демократизації?

7. Які індикатори допомагають оцінювати траєкторію модернізації?

8. За яких умов потрібно переглядати прогноз?

Завдання для самостійної роботи

Обрати країну та одну модернізаційну реформу. Визначити її цілі, учасників, вигоди, витрати й інституційні умови. Побудувати два альтернативні сценарії на 10 років, зазначити припущення та по три індикатори кожного сценарію. Відокремити підтверджені факти від власних оцінок і навести джерела.

Джерела для поглибленого вивчення

1. World Bank. A Resurgent East Asia Navigating a Changing World. 2018. https://www.worldbank.org/en/region/eap/publication/a-resurgent-east-asia-navigating-a-changing-world

2. National People’s Congress. Amendment to the Constitution of the People’s Republic of China. 11 March 2018. https://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/2018-03/11/c_1145428.htm

3. United States Holocaust Memorial Museum. Röhm Purge. https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/roehm-purge

4. Acemoglu D., Naidu S., Restrepo P., Robinson J. A. Democracy Does Cause Growth. NBER Working Paper 20004. 2014. https://www.nber.org/papers/w20004